

FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM¹

Kornel Świątnicki*
Akademia Leona Koźmińskiego

Agnieszka Barakowska**
Akademia Leona Koźmińskiego

Maja Kizys***
Akademia Leona Koźmińskiego

Streszczenie: W artykule zostały przedstawione i skonfrontowane empirycznie dwie modne koncepcje wyjaśniające zjawisko porównawczego optymizmu: egocentryczna i fokalistyczna. Wykonano dwa badania, których wyniki w jednoznaczny sposób potwierdzają zasadność koncepcji fokalistycznej. Okazało się bowiem, że odwrócenie kierunku porównania, w taki sposób, aby badani porównywali cudzą sytuację z własną sytuacją (a nie własną sytuację z sytuacją innych ludzi) spowodowało odwrócenie znanej zależności między spostrzeganą częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu, który rósł wraz ze wzrostem częstości zdarzeń – w przypadku zdarzeń niepożądanych (Badanie 1) i malał – w przypadku zdarzeń pożądanых (Badanie 2). Prezentowane badania są pierwszymi w literaturze, w których zaobserwowano taki wzór zależności.

Słowa kluczowe: porównawczy optymizm, kierunek porównania, egocentryzm, fokalizm.

¹ Przedstawione badania zostały wykonane przez Maję Kizys (Badanie 1) i Agnieszkę Barakowską (Badanie 2) i stanowiły podstawę ich prac magisterskich, złożonych w Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Badania pilotażowe wykonały studentki Akademii Leona Koźmińskiego: Dorota Mackiewicz, Magdalena Malinowska, Magdalena Piróg, Anna Ruszkowska i Aneta Sałata oraz Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie: Katarzyna Iwanowicz i Katarzyna Strupczewska. Dziękujemy prof. Tadeuszowi Tyszcze za cenne uwagi dotyczące wcześniejszych wersji tekstu.

* Kornel Świątnicki, Katedra Psychologii Ekonomicznej Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie, e-mail: kornel@kozminski.edu.pl

** Agnieszka Barakowska, absolwentka Akademii Leona Koźmińskiego.

*** Maja Kizys, absolwentka Akademii Leona Koźmińskiego.

FOCALISM VS EGOCENTRISM AND COMPARATIVE OPTIMISM

Abstract: *The article presents and confronts empirically two popular conceptions explaining the phenomenon of comparative optimism: egocentric and focalistic ones. The results of two consecutive experiments unequivocally supported the validity of the focalistic conception. The studies proved that the reversal of the direction of comparison in such a way that subjects had to compare the situation of the generalized other with their own situation (instead of comparing their own situation with the situation of the generalized other) resulted in the reversal of well known relationship between the perceived frequency of events and the amount of comparative optimism, which increased altogether with the perceived frequency of negative events (Study 1) and decreased altogether with the perceived frequency of positive events (Study 2). This research is the first one in the literature showing such a pattern of results.*

Keywords: *comparative optimism, direction of comparison, egocentrism, focalism.*

Wprowadzenie

Zjawisko porównawczego optymizmu (nazywane wcześniej nierealistycznym optymizmem) należy chyba do najczęściej demonstrowanych fenomenów w badaniach psychologicznych. Polega ono na tym, że z jednej strony ryzyko wystąpienia w naszym życiu różnych negatywnych zdarzeń (takich, jak złamanie nogi lub utrata pracy) oceniamy jako niższe, niż ryzyko wystąpienia tych samych zdarzeń w życiu innych ludzi, z drugiej strony zaś na tym, że szanse wystąpienia w naszym życiu różnych pozytywnych zdarzeń (takich, jak otrzymanie podwyżki lub pozytywne załatwienie sprawy w urzędzie) oceniamy jako wyższe niż szanse wystąpienia tych zdarzeń w przypadku innych ludzi (Weinstein, 1980, 1987, 1989).

Zainteresowanie porównawczym optymizmem tłumaczy jego praktyczne znaczenie. Jeżeli bowiem rzeczywiście jest tak, że np. przeciętny obywatel ocenia ryzyko zachorowania na pewne groźne choroby jako niższe niż ryzyko zachorowania na te choroby przez innych ludzi (np. Weinstein, 1987, 1989), a przeciętny kierowca ocenia ryzyko ulegnięcia nieszczęśliwemu wypadkowi jako niższe niż ryzyko ulegnięcia takiemu wypadkowi przez innych kierowców (np. Rutter, Quine i Albery, 1998; Svenson, 1981), może to być przyczyną brzemiennej w skutkach nieostrożności, brawury i nieodpowiedzialności (por. Burger i Burns, 1988; Dillard, Midboe i Klein, 2009; Quadrel, Fischhoff i Davis, 1993). Równocześnie porównawczy optymizm dotyczący po-

żądanych zdarzeń może skutkować huraoptymizmem i nieroztropnym trwonieniem zasobów (por. Coelho, 2010).

Niestety, pomimo licznych badań zjawisko porównawczego optymizmu jest ciągle zjawiskiem dość tajemniczym. Przede wszystkim nie potrafimy odpowiedzieć na pytanie, co jest jego przyczyną, jaki mechanizm psychologiczny prowadzi do jego występowania. Nie znamy też odpowiedzi na szereg bardziej konkretnych pytań. Na przykład: czy porównawczemu optymizmowi towarzyszy rzeczywiste zaniżanie oceny własnego ryzyka i zawyżanie oceny własnych szans (Helweg-Larsen i Shepperd, 2001; Rothman, Weinstein i Klein, 1996), czy rzeczywiście przekłada się on na neodpowiedzialne, huraoptymistyczne zachowanie jednostki, wreszcie, czy porównawczy optymizm nie ma jakichś pozytywnych konsekwencji (np. redukcja stresu i lęku oraz wzrost motywacji, por. Taylor i Armor, 1996; Taylor i Brown, 1988; Menon, Kyung i Agrawal, 2009).

Wydaje się, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest ateoretyczny i często przyczynkarski charakter badań nad porównawczym optymizmem. Są one z reguły wykonywane metodą *papier i ołówek*, ich celem często bywa pokazanie, że dyskutowane zjawisko występuje w przypadku jeszcze jednej dziedziny zachowania, np.: opalanie się (Sjoberg i inni, 2004) lub używania Internetu (Campbell i inni, 2007), subiektywne oceny szans i ryzyka nie są, z reguły, porównywane z danymi dotyczącymi rzeczywistych prawdopodobieństw wystąpienia uwzględnionych w badaniach zdarzeń (wyjątki patrz np.: Radcliffe i Klein, 2002; Rothman, Weinstein i Klein, 1996), w końcu rzadko brane są pod uwagę behawioralne konsekwencje porównawczego optymizmu (wyjątki to np.: Burger i Burns, 1988; Dillard, Midboe i Klein, 2009; Middleton, Harris i Surman, 1996; Rutter, Quine i Alberty, 1998).

W tej sytuacji nie zaskakuje mnogość koncepcji (lub teorii) wyjaśniających zjawisko porównawczego optymizmu. Ogólnie rzecz biorąc, koncepcje te można podzielić na „motywacyjne” i „poznawcze” (por. przeglądy: Chambers i Windschitl, 2004; Cypriańska, 2009; Shepperd, Carroll, Grace i Terry, 2002). Teorie motywacyjne traktują porównawczy optymizm jako konsekwencję takich czynników, jak dążenie do podniesienia poczucia własnej wartości, autoprezentacja lub obrona przed lękiem (patrz np. Regan, Snyder i Kassin, 1995; Tyler i Rosier, 2009; Weinstein, 1980, 1989). Z drugiej strony teorie poznawcze upatrują jego źródeł w specyficznych właściwościach procesów przetwarzania informacji zachodzących w umyśle jednostki (patrz np.: Chambers i Windschitl, 2004; Cypriańska, 2009; Weinstein 1980, 1989).

W artykule tym przedstawiamy wyniki badań, których celem było skonfrontowanie ze sobą dwóch, cieszących się ostatnio dość dużą popularnością, poznawczych koncepcji wyjaśniających zjawisko porównawczego optymizmu, którymi są koncepcje egocentryzmu i fokalizmu (por. Chambers i Windschitl, 2004; Cypriańska, 2009).

Koncepcja egocentryczna

Koncepcja ta zakłada, że dokonując porównawczej oceny ryzyka lub szans jednostka raczej nie porównuje swojej sytuacji z sytuacją innych ludzi. Koncentruje się ona (niemal) wyłącznie na własnej sytuacji (por. Weinstein i Lachendro, 1982) i formułuje oceny, biorąc pod uwagę przede wszystkim przychodzące jej do głowy absolutne² (bezwzględne) oceny własnego ryzyka lub własnych szans. Informacje dotyczące cudzego ryzyka i cudzych szans są w zasadzie ignorowane. Zgodnie koncepcją egocentryczną ludzie ujawniają porównawczy optymizm dotyczący zdarzeń niepożądanych po prostu dlatego, że sądzą, iż są one mało prawdopodobne w ich własnym przypadku, natomiast porównawczy optymizm dotyczący zdarzeń pożądanых – ponieważ sądzą, iż są one w ich własnym przypadku bardzo prawdopodobne.

Porównawczy optymizm jest oczywiście tylko szczególnym przypadkiem egocentryzmu (lub solipsyzmu) naszych samoocen i przewidywań. Na przykład Kruger (1999; por. Moore i Small, 2007) pokazał, że studenci oceniają, że są mniej zdolni od innych, jeśli w grę wchodzi trudne zadania (np. pisanie programów komputerowych) oraz że są bardziej zdolni od innych, jeśli w grę wchodzi łatwe zadania (np. posługiwanie się myszką komputerową). Z kolei Windschitl, Kruger i Simms (2003; por.: Moore i Kim, 2003; Radzevick i Moore, 2008; Rose i Windschitl, 2008) pokazali, że nasze przewidywania dotyczące wyniku rywalizacji z innymi zależą od tego, jak trudne są warunki, w których rywalizujemy: nasz optymizm jest tym mniejszy, im mniej korzystne są owe warunki i tym większy, im bardziej są one korzystne. W przypadku obu cytowanych badań respondenci nie zauważali tego, że ich sytuacja wcale nie różni się od sytuacji osób, z którymi się porównują (lub rywalizują). Ignorowali fakt, że pisanie programów komputerowych jest tak samo trudnym zadaniem dla (w zasadzie) wszystkich studentów oraz że trudne warunki (np. zła pogoda lub trudność zadania) stanowią jednakowo istotną przeszkodę dla wszystkich konkurentów. W swoich „porównawczych” ocenach kierowali się jedynie wiedzą, że oni sami nie potrafią pisać programów komputerowych lub że trudno będzie im osiągnąć dobry wynik (dobry w absolutnym sensie) w niesprzyjających warunkach.

Poparcie egocentrycznej koncepcji porównawczego optymizmu stanowią dwa rodzaje wyników. Po pierwsze, porównawcze oceny ryzyka i szans korelują znacząco z absolutnymi ocenami własnego ryzyka i własnych szans i raczej nie korelują z ocenami cudzego ryzyka i cudzych szans (np.: Aucote i Gold, 2005; Blanton, Axom, McClive i Price, 2001; Cypriańska, 2006; Eiser, Pahl i Prins, 2001; Gold, 2007; Kruger

² Sądy absolutne to bezwzględne oceny typu: „bardzo wysoki”, „raczej zimny” lub „waży 32 kilogramy”, natomiast sądy porównawcze to względne oceny w rodzaju: „zdecydowanie wyższy ode mnie” lub „nieco mniej dowcipny niż mój kolega”.

i Burrus, 2004; Radcliffe i Klein, 2002). Po drugie, zarówno występowanie, jak i wielkość porównawczego optymizmu zależą od częstości (lub powszechności) wchodzących w grę zdarzeń: w przypadku zdarzeń pożądanых porównawczy optymizm jest tym większy, im częstsze jest dane zdarzenie, natomiast w przypadku zdarzeń niepożądanych – tym większy, im rzadsze jest dane zdarzenie (Chambers, Windschitl i Suls, 2003, Badanie 3; Cypriańska, 2006; Harris, Griffin i Murray, 2008; Kruger i Burrus, 2004; Price, Pentecost i Voth, 2002; Świątnicki i inni, 2010).

Aczkolwiek często cytowany, pierwszy z przytoczonych rezultatów nie jest konkluzyjny. Otóż, oceny cudzego ryzyka i cudzych szans są znacznie bardziej regresywne (i mniej zróżnicowane) niż oceny własnego ryzyka i własnych szans (Moore i Cain, 2006; Moore i Small, 2007), z natury rzeczy muszą one więc stosunkowo nisko korelować z innymi zmiennymi. W tej sytuacji głównym argumentem na rzecz egocentrycznej koncepcji porównawczego optymizmu staje się drugi rezultat. Sugeruje on, że badani po prostu kierują się tym, jak bardzo (nie) prawdopodobne są określone zdarzenia w ich własnym przypadku i ignorują fakt, że w przypadku innych ludzi zdarzenia te są (najprawdopodobniej) tak samo (mało) prawdopodobne. W rezultacie ujawniają oni zazwyczaj wysoki optymizm w przypadku rzadkich niepożądanych zdarzeń oraz częstych pożądanых zdarzeń i pesymizm (lub, co najwyżej, realizm) w przypadku częstych niepożądanych zdarzeń oraz rzadkich pożądanых zdarzeń.

Koncepcja fokalistyczna

W odróżnieniu od teorii egocentrycznej koncepcja fokalistyczna nie zakłada, że uwaga jednostki jest zawsze skoncentrowana na niej samej i jej własnej sytuacji. Zgodnie z nią przedmiot i kierunek uwagi jednostki zależy od sytuacji, a w szczególności od rodzaju stawianych jej pytań (Wilson i inni, 2000). W przypadku sądów porównawczych uwaga respondenta może być więc równie dobrze skoncentrowana na nim samym, jak i na osobie (osobach), z którą (z którymi) się porównuje. Decydującym czynnikiem może tu być „kierunek” porównania (Chambers, Windschitl i Suls, 2003; Chambers i Suls, 2007; Cypriańska, 2006; Kruger i Burrus, 2004). Jeśli respondenci porównują samych siebie z innymi (tzw. porównanie wprost), ich uwaga skoncentrowana powinna być na nich samych i ich własnej sytuacji, jeśli jednak porównują oni innych z nimi samymi (tzw. porównanie wstecz), ich uwaga powinna skoncentrować się na owych innych i ich sytuacji.

Teorie fokalistyczne mają już pewną tradycję w psychologii poznawczej i w poznawczej psychologii społecznej. Klasycznym przykładem takiej teorii jest teoria asymetrii ocen podobieństwa Tverskiego (1977, Tversky i Gatti, 1978). Zakłada

FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM

ona, że uwaga dokonującej oceny podobieństwa jednostki koncentruje się w wybiórczy sposób na porównywanym obiekcie (np. osobie), w konsekwencji czego ocena podobieństwa jest funkcją dystynktywnych (niepowtarzalnych) cech porównywanego obiektu, a nie dystynktywnych cech obiektu, z którym jest on porównywany. W przypadku oceny podobieństwa JA – INNI, porównanie wprost³ oznacza koncentrację na własnej osobie, natomiast porównanie wspak – koncentrację na porównywanej osobie. Reprezentacja własnej osoby jest, z reguły, znacznie bogatsza niż reprezentacja innej osoby, porównanie wprost skutkuje więc stosunkowo niską oceną podobieństwa JA – INNI (ponieważ posiadam wiele cech odróżniających mnie od osoby, z którą się porównuję), zaś porównanie wspak – stosunkowo wysoką oceną podobieństwa JA – INNI (ponieważ osoba, którą ze sobą porównuję nie posiada zbyt wielu cech odróżniających ją ode mnie).

Poparcie dla fokalistycznej interpretacji porównawczego optymizmu stanowią dwa rodzaje wyników. Po pierwsze, zjawisko porównawczego optymizmu występuje także wtedy, gdy jednostka porównuje cudze szanse i ryzyko z cudzymi szansami i ryzykiem (np. szanse losowo wybranego kolegi z szansami przeciętnego studenta) (Cypriańska, 2006; Klar, Medding i Sarel, 1996; por. Chambers i Suls, 2006; Giladi i Klar, 2002; Klar, 2002; Klar i Giladi, 1997). Przekonania, że szanse wylosowanego kolegi są większe od szans innych kolegów, natomiast jego ryzyko mniejsze od ryzyka innych kolegów, nie sposób tłumaczyć egocentryzmem osób badanych. Po drugie, w przypadku odwrócenia kierunku porównania (tzn. wtedy, gdy badani porównują cudze szanse i ryzyko z ich własnymi szansami i ryzykiem – patrz niżej), oceny porównawcze korelują zarówno z absolutnymi ocenami dotyczącymi własnej sytuacji, jak i z absolutnymi ocenami dotyczącymi cudzej sytuacji, przy czym te ostatnie korelacje mogą być nawet wyższe (Cypriańska, 2006, Badanie 7; Eiser, Pahl i Prins, 2001; Kruger i Burrus, 2004; por. Chambers i Suls, 2006; Windschitl, Kruger i Simms, 2003).

Koncepcja fokalistyczna w podobny sposób jak koncepcja egocentryczna tłumaczy, dlaczego częstość (powszechność) zdarzeń wpływa na występowanie i wielkość porównawczego optymizmu w przypadku porównania wprost. Ponieważ zadaniem jednostki jest porównanie własnej sytuacji z sytuacją innych ludzi, koncentruje się ona w wybiórczy sposób na swojej własnej sytuacji. Jeśli sądzi, że jakieś zdarzenie jest w jej przypadku bardzo prawdopodobne, przyjmuje, że jest ono w jej przypadku bardziej prawdopodobne niż w przypadku innych ludzi, jeśli sądzi, że jakieś inne zdarzenie jest w jej przypadku bardzo mało prawdopodobne, przyjmuje, że jest ono w jej przypadku mniej prawdopodobne niż w przypadku innych ludzi.

³ Porównania wprost polegają na tym, że porównujemy siebie samych z jakąś inną osobą. W przypadku porównania wspak kierunek porównania jest odwrócony: porównujemy kogoś innego z nami samymi.

Cel prezentowanych badań

Dopóty, dopóki w grę wchodzi „normalne” porównania wprost, teorie egocentryczna i fokalistyczna przewidują występowanie dokładnie takiej samej zależności między częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu. Różnice między oboma koncepcjami pojawiają się jednak w przypadku porównań wspank.

Otóż, koncepcja egocentryczna zakłada, że uwaga podmiotu jest zawsze skoncentrowana na nim samym i na jego własnej sytuacji. Założenie to obowiązuje zarówno w przypadku porównań wprost, jak i porównań wspank (niezależnie od kierunku porównania). Dlatego teoria egocentryczna przewiduje, iż zależność między częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu powinna być taka sama w przypadku obu rodzajów porównań: porównawczy optymizm powinien zawsze być tym mniejszy, im częstsze jest zdarzenie – w przypadku zdarzeń niepożądanych i tym większy, im częstsze jest zdarzenie – w przypadku zdarzeń pożądanых.

Z drugiej strony, koncepcja fokalistyczna przyjmuje, że kierunek porównania decyduje o tym, na czym koncentruje się uwaga jednostki. Wtedy, gdy w grę wchodzi porównanie wprost, przedmiotem uwagi podmiotu jest on sam i jego sytuacja, jednakże wtedy, gdy w grę wchodzi porównanie wspank, przedmiotem uwagi podmiotu nie jest on sam, lecz osoby, z którymi się porównuje i ich sytuacja. W związku z powyższym z teorii fokalistycznej wynika, że kierunek zależności między częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu powinien zależeć od kierunku porównania. W przypadku porównań wprost porównawczy optymizm powinien być tym mniejszy, im częstsze jest zdarzenie – w przypadku zdarzeń niepożądanych i tym większy, im częstsze jest zdarzenie – w przypadku zdarzeń pożądanых. Jednakże w przypadku porównań wspank zależności te powinny ulec odwróceniu: porównawczy optymizm powinien być tym większy, im częstsze jest zdarzenie – w przypadku zdarzeń niepożądanych i tym mniejszy, im częstsze jest zdarzenie – w przypadku zdarzeń pożądanых.

Celem prezentowanych w tej pracy badań było skonfrontowanie, przedstawionych wyżej, przewidywań wyprowadzonych z obu konkurujących ze sobą teorii. Oba badania były do siebie bardzo podobne. Różniły się przede wszystkim tym, że pierwsze dotyczyło zdarzeń niepożądanych (np. zalania mieszkania, bólu głowy lub ukąszenia przez pszczołę), drugie zaś – zdarzeń pożądanых (np. udanego urlopu, otworzenia dobrze prosperującej firmy lub otrzymania wspaniałego prezentu).

Pilotaż. Celem badań pilotażowych było wyodrębnienie pożądanых i niepożądanych zdarzeń charakteryzujących się różną spostrzeganą częstością występowania w rzeczywistości. 447 osobom obu płci, w wieku od 20 do 50 lat, przedstawiono listę 60 pozytywnych oraz listę 60 negatywnych zdarzeń (w tej lub odwróconej kolejno-

FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM

ści). Badani oceniali, ilu spośród 100, 1000, 10 000 lub 100 000 „statystycznych Polaków” spotkają w ciągu najbliższych trzech lat przedstawione im zdarzenia (z pewnych względów manipulowano wielkością grupy odniesienia, której dotyczyła ocena). Na podstawie otrzymanych w ten sposób ocen częstości zdarzeń obliczono, wyrażone w procentach, oceny szans ich wystąpienia w życiu „statystycznego Polaka”. W rezultacie możliwe było skonstruowanie list 40 pożądaných i 40 niepożądaných zdarzeń, składających się z 10 zdarzeń spostrzeganych jako bardzo rzadkie, 10 zdarzeń spostrzeganych jako raczej rzadkie, 10 zdarzeń spostrzeganych jako raczej częste oraz 10 zdarzeń spostrzeganych jako bardzo częste. Korzystając z tych list, opracowano użyte w tych (i kilku innych) badaniach kwestionariusze.

Badanie 1**Zdarzenia niepożądane**

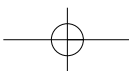
Uczestnicy badania dokonywali porównawczej oceny wielkości ryzyka wystąpienia 40 niepożądaných zdarzeń w ciągu trzech lat ich własnego życia oraz w ciągu trzech lat życia „przeciętnego mieszkańca ich miasta”. Połowa badanych dokonywała oceny wprost, a druga połowa – oceny wstak. Czterdzieści wchodzących w grę zdarzeń należało do czterech (liczących po 10 elementów) kategorii: zdarzeń bardzo rzadkich, zdarzeń raczej rzadkich, zdarzeń raczej częstych oraz zdarzeń bardzo częstych, które utworzono na podstawie rezultatów badań pilotażowych (patrz wyżej).

Metoda

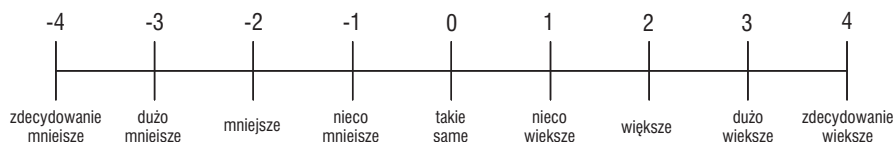
W badaniu wzięło udział 110 mieszkańców Warszawy i jej okolic (54 kobiety i 56 mężczyzn), w wieku od 19 do 55 lat ($M = 29,44$). Byli to pracownicy paru prywatnych firm oraz pracujący studenci ALK w Warszawie, którzy wypełnili kilka kwestionariuszy, albo w trakcie przerwy w szkoleniu, albo tuż po zakończonym wykładzie. Badani pracowali w liczących kilkadziesiąt osób grupach i mieli zagwarantowane pełne poczucie anonimowości. Jednym z wypełnianých kwestionariuszy był Kwestionariusz Porównawczej Oceny Ryzyka.

Badani, którzy dokonywali oceny wprost, porównywali prawdopodobieństwo tego, że spotkają je kolejne negatywne zdarzenia z prawdopodobieństwem, że te same zdarzenia dotkną przeciętnego mieszkańca ich miasta, posługując się następującą instrukcją i skalą:

W porównaniu z przeciętnym mieszkańcem Twojego miasta (będącym w tym samym wieku i tej samej płci, co Ty), jakie są szanse na to, że w ciągu najbliższych trzech lat poniższe zdarzenia przytrafią się Tobie?

Kornel Świątnicki, Agnieszka Barakowska, Maja Kizys

Z kolei badani, którzy dokonywali oceny wspak, porównywali prawdopodobieństwo tego, że uwzględnione w kwestionariuszu zdarzenia spotkają przeciętnego mieszkańca ich miasta z prawdopodobieństwem, że zdarzenia te dotkną ich samych:

W porównaniu z Twoją osobą, jakie są szanse na to, że w ciągu najbliższych trzech lat poniższe zdarzenia przytrafią się przeciętnemu mieszkańcowi Twojego miasta (będącemu w tym samym wieku i tej samej płci, co Ty)?

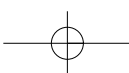
Czterdzieści niepożądanych zdarzeń przedstawionych było w losowej kolejności. Badani zapisywali swoje oceny w rubrykach, znajdujących się obok poszczególnych zdarzeń.

Wskaźniki. Dla każdej osoby obliczono cztery średnie wielkości porównawczej oceny ryzyka, odpowiadające kolejno zdarzeniom: bardzo rzadkim, raczej rzadkim, raczej częstym i bardzo częstym. Aby, zgodnie z tradycją (por. Weinstein, 1980), negatywne wartości wskaźnika oznaczały zawsze porównawczy optymizm (moje ryzyko jest mniejsze niż cudze ryzyko), a jego pozytywne wartości – porównawczy pesymizm (moje ryzyko jest większe niż cudze ryzyko), przed wykonaniem obliczeń odwrócono wartości wszystkich ocen dokonanych wspak (tak, że: $-4 = 4$, $-3 = 3$ itd.).

Wyniki i dyskusja

Wykonano dwuczynnikową analizę wariancji z powtarzaniem pomiarem zmiennej zależnej, w układzie: 2 (kierunek porównania: wprost vs wspak) \times 4 (częstość zdarzeń: bardzo rzadkie, raczej rzadkie, raczej częste lub bardzo częste). Analiza ta ujawniła istotną interakcję zmiennych kierunek porównania i częstość zdarzeń, $F(3, 106) = 11,95$; $p = 0,005$; $\eta^2 = 0,25$.

Jak to ilustruje lewa strona wykresu 1, wtedy, gdy badani dokonywali porównania wprost, porównawcza ocena ryzyka wzrastała wraz ze wzrostem częstości zdarzeń. Badani ujawnili: a) wyraźny optymizm (przekonanie, że ich ryzyko jest mniejsze od cudzego ryzyka), kiedy chodziło o zdarzenia bardzo rzadkie, b) realizm (przekonanie, że ich ryzyko jest, mniej więcej, takie samo, jak cudze ryzyko), kiedy chodziło o zdarzenia raczej rzadkie i o zdarzenia raczej częste oraz c) pesymizm (przekonanie, że ich ryzyko jest większe od cudzego ryzyka), kiedy chodziło o zdarzenia bardzo częste. Analiza powtarzanych kontrastów pokazała, że optymizm badanych systematycznie obniżał się wraz ze wzrostem częstości zdarzeń i był: a) mniejszy, w przypadku zdarzeń raczej rzadkich, niż w przypadku zdarzeń bardzo rzadkich ($p < 0,0005$), b) nieco mniejszy w przypadku zdarzeń raczej częstych niż w przypadku zdarzeń raczej

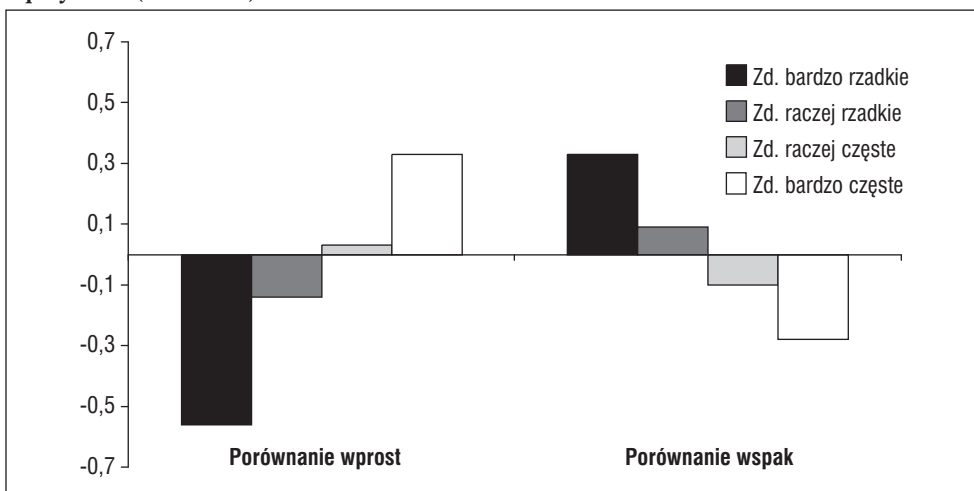

FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM

rzadkich ($p = 0,061$) oraz c) mniejszy w przypadku zdarzeń bardzo częstych niż w przypadku zdarzeń raczej częstych ($p = 0,006$).

Z drugiej strony, gdy badani dokonywali porównania wspank, porównawcza ocena ryzyka malała wraz ze wzrostem częstości zdarzeń (prawa strona wykresu 1). Badani ujawnili: a) pewien pesymizm (przekonanie, że cudze ryzyko jest mniejsze od ich własnego ryzyka), kiedy chodziło o zdarzenia bardzo rzadkie, b) realizm, kiedy chodziło o zdarzenia raczej rzadkie i o zdarzenia raczej częste oraz c) pewien optymizm (przekonanie, że cudze ryzyko jest większe od ich własnego ryzyka), kiedy chodziło o zdarzenia bardzo częste. Analiza powtarzanych kontrastów pokazała tym razem, że optymizm badanych systematycznie zwiększał się wraz ze wzrostem częstości zdarzeń i był: a) większy w przypadku zdarzeń raczej rzadkich niż w przypadku zdarzeń bardzo rzadkich ($p = 0,049$), b) większy w przypadku zdarzeń raczej częstych niż w przypadku zdarzeń raczej rzadkich ($p = 0,013$) oraz c) nieco większy w przypadku zdarzeń bardzo częstych niż w przypadku zdarzeń raczej częstych ($p = 0,140$).

Wykres 1. Porównawcze oceny ryzyka a kierunek porównania i częstość zdarzeń. Zgodnie z tradycją, ujemne wartości oznaczają porównawczy optymizm, natomiast dodatnie – pesymizm (Badanie 1)

Podsumowując: wielkość porównawczego optymizmu systematycznie malała wraz ze wzrostem częstości zdarzeń wtedy, gdy w grę wchodziło porównanie wprost oraz systematycznie zwiększała się wraz ze wzrostem częstości zdarzeń wtedy, gdy w grę wchodziło porównanie wspank. Taki wzór wyników jest zgodny z przewidywaniami teorii fokalistycznej i sprzeczny z przewidywaniami teorii egocentrycznej. Celem drugiego badania była próba konceptualnego zreplicowania zaobserwowanych zależności w przypadku zdarzeń pożądanych.

Badanie 2

Zdarzenia pożądane

Uczestnicy badania dokonywali porównawczej oceny szans wystąpienia w ciągu trzech najbliższych lat 40 pożądanych zdarzeń w przypadku ich samych oraz w przypadku „przeciętnego mieszkańca ich miasta”. Połowa badanych dokonywała oceny wprost, a druga połowa – oceny wspak. Wchodzące w grę zdarzenia, należały do czterech, równolicznych, kategorii zdarzeń: bardzo rzadkich, raczej rzadkich, raczej częstych oraz bardzo częstych (skonstruowanych dzięki wynikom pilotażu).

Metoda

W badaniu uczestniczyło 110 osób (55 kobiet i 55 mężczyzn), w wieku od 20 do 52 lat ($M = 29,79$), mieszkających w Warszawie lub w jej okolicach. Badanie było anonimowe i (zazwyczaj) indywidualne – przeprowadzano je w trakcie przerwy w pracy w biurze, urzędzie, salonie lub sklepie. Poza tym było ono bardzo podobne do Badania 1.

Jednym z paru wypełnianych kwestionariuszy był Kwestionariusz Porównawczej Oceny Szans, skonstruowany w taki sam sposób, jak opisany wcześniej kwestionariusz dotyczący oceny ryzyka. Badani porównywali albo prawdopodobieństwo tego, że spotkają ich kolejne pozytywne zdarzenia, z prawdopodobieństwem tego, że te same zdarzenia spotkają przeciętnego mieszkańca ich miasta (porównanie wprost), albo prawdopodobieństwo tego, że prezentowane im zdarzenia przydarzą się przeciętnemu mieszkańcowi ich miasta, z prawdopodobieństwem, że zdarzenia te przydarzą się im samym (porównanie wspak), posługując się skalą i instrukcją użytymi w Badaniu 1. Kwestionariusz składał się z 40, ułożonych w losowej kolejności, pożądanych zdarzeń należących do kategorii: bardzo rzadkie, raczej rzadkie, raczej częste oraz bardzo częste.

Wskaźniki. Dla każdej osoby obliczono cztery średnie wielkości porównawczej oceny szans, które odpowiadały zdarzeniom: bardzo rzadkim, raczej rzadkim, raczej częstym i bardzo częstym. Zgodnie z tradycją (por. Weinstein, 1980), negatywne tego wartości wskaźnika powinny oznaczać zawsze porównawczy pesymizm (moje szanse są mniejsze od cudzych szans), a jego pozytywne wartości – porównawczy optymizm (moje szanse są większe od cudzych). Dlatego, także tym razem, odwrócono wartości wszystkich ocen dokonanych wspak (tak, że: $-4 = 4$, $-3 = 3$ itd.).

Wyniki

Dwuczynnikowa analiza wariancji z powtarzonym pomiarem zmiennej zależnej, wykonana w układzie: 2 (kierunek porównania: wprost vs wspak) \times 4 (częstość zdarzeń: bardzo rzadkie, raczej rzadkie, raczej częste lub bardzo częste) ujawniła dwa istotne statystycznie efekty.

Pierwszym z nich był efekt główny zmiennej kierunku porównania, $F(1, 108) = 58,93$; $p < 0,005$; $\eta^2 = 0,35$. Ogólnie rzecz biorąc, badani ujawnili porównawczy

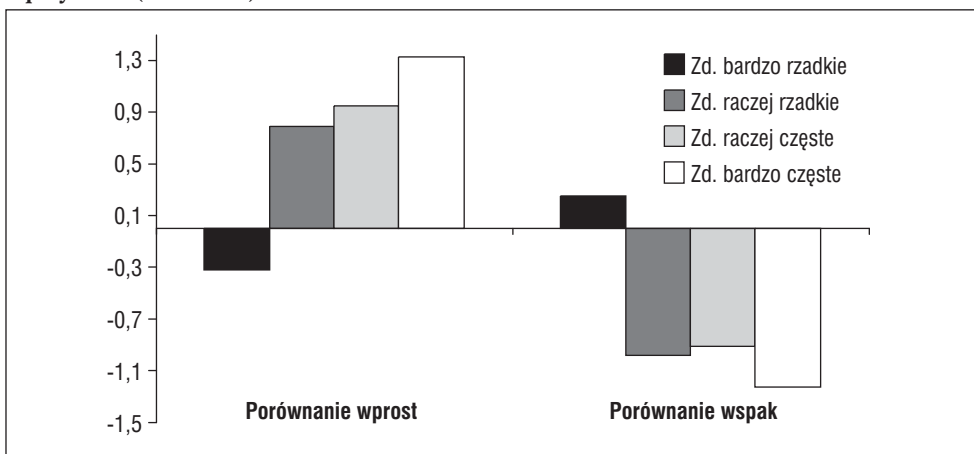
FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM

optymizm w przypadku porównania wprost ($M = 0,69$) oraz porównawczy pesymizm – w przypadku porównania wspak ($M = -0,72$). Prawidłowość ta była jednak modyfikowana przez istotną interakcję zmiennych kierunku porównania i częstość zdarzeń, $F(3, 106) = 20,39$; $p < 0,005$; $\eta^2 = 0,37$.

Kiedy badani dokonywali porównań wprost, porównawcza ocena wielkości szans wzrastała wraz ze wzrostem częstości zdarzeń (patrz lewa strona wykresu 2). Badani ujawnili: a) pewien pesymizm (przekonanie, że ich szanse są mniejsze od cudzych szans), gdy chodziło o zdarzenia bardzo rzadkie, b) wyraźny optymizm (przekonanie, że ich szanse są większe od cudzych szans), gdy chodziło o zdarzenia raczej rzadkie i o zdarzenia raczej częste oraz c) oraz jeszcze większy optymizm (jeszcze silniejsze przekonanie, że ich szanse są większe od cudzych szans), gdy chodziło o zdarzenia bardzo częste. Analiza powtarzanych kontrastów pokazała, że optymizm badanych wzrastał dość systematycznie wraz ze wzrostem częstości zdarzeń i był: a) znacznie większy w przypadku zdarzeń raczej rzadkich niż w przypadku zdarzeń bardzo rzadkich ($p < 0,0005$), b) tylko nieistotnie większy w przypadku zdarzeń raczej częstych niż w przypadku zdarzeń raczej rzadkich ($p = 0,226$) oraz c) znów wyraźnie większy w przypadku zdarzeń bardzo częstych niż w przypadku zdarzeń raczej częstych ($p < 0,0005$).

Z drugiej strony, jak to ilustruje prawa strona wykresu 2, wtedy, gdy badani dokonywali porównań wspak, porównawcza ocena wielkości szans malała wraz ze wzrostem częstości zdarzeń. Badani ujawnili: a) pewien optymizm (umiarkowane przekonanie, że cudze szanse są mniejsze od ich własnych szans), kiedy chodziło o zdarzenia bardzo rzadkie, b) wyraźny pesymizm (przekonanie, że cudze szanse są większe od ich własnych szans), kiedy chodziło o zdarzenia raczej rzadkie i o zdarzenia raczej

Wykres 2. Porównawcze oceny szans a kierunek porównania i częstość zdarzeń. Zgodnie z tradycją, dodatnie wartości oznaczają porównawczy optymizm, natomiast ujemne – pesymizm (Badanie 2)

częste oraz c) jeszcze większy pesymizm (jeszcze silniejsze przekonanie, że cudze szanse są większe od ich własnych), kiedy chodziło o zdarzenia bardzo częste. Analiza powtarzanych kontrastów pokazała, że optymizm badanych szybko malał (a ich pesymizm szybko wzrastał) wraz ze wzrostem częstości zdarzeń i był: a) znacznie mniejszy w przypadku zdarzeń raczej rzadkich niż w przypadku zdarzeń bardzo rzadkich ($p < 0,0005$), b) taki sam w przypadku zdarzeń raczej częstych, jak w przypadku zdarzeń raczej rzadkich ($p = 0,528$) oraz c) znów istotnie mniejszy w przypadku zdarzeń bardzo częstych niż w przypadku zdarzeń raczej częstych ($p = 0,001$).

Podsumowując: wielkość porównawczego optymizmu systematycznie rosła wraz ze wzrostem częstości zdarzeń wtedy, gdy w grę wchodziło porównanie wprost oraz konsekwentnie malała wraz ze wzrostem częstości zdarzeń wtedy, gdy w grę wchodziło porównanie wspak. Taki wzór wyników jest zgodny z przewidywaniami teorii fokalistycznej i sprzeczny z przewidywaniami teorii egocentrycznej.

Dyskusja ogólna

Wykonane badania przyniosły spójny wzór wyników. Dokonując porównań wprost (porównując własną sytuację z cudzą sytuacją), badani konsekwentnie oceniali własne względne szanse i własne względne ryzyko, jako tym większe, im częstsze były wchodzące w grę zdarzenia. W rezultacie ich porównawczy optymizm był tym silniejszy, im częstsze były pożądane zdarzenia oraz im rzadsze były niepożądane zdarzenia. Z drugiej strony, dokonując porównań wspak (porównując cudzą sytuację z własną sytuacją), badani konsekwentnie oceniali cudze względne szanse i cudze względne ryzyko, jako tym większe, im częstsze były wchodzące w grę zdarzenia. W konsekwencji ich porównawczy optymizm był tym słabszy, im częstsze były pożądane zdarzenia oraz im rzadsze były niepożądane zdarzenia (inaczej mówiąc: tym silniejszy, im rzadsze były pożądane zdarzenia oraz im częstsze były niepożądane zdarzenia). W przypadku obu badań odwrócenie kierunku porównania spowodowało więc odwrócenie kierunku zależności zachodzącej między spostrzeganą częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu. Jak się wydaje, takiej zależności nie ujawniły żadne opublikowane dotychczas badania⁴.

⁴ Ślad podobnych zależności dostrzec można w rezultatach badań Krugera i Burrusa (2004, Studium 2). Niestety, nie zauważyli go sami cytowani badacze (którzy w ogóle nie analizują zależności częstość zdarzeń – porównawczy optymizm [lub pesymizm] w przypadku porównania wspak!). Co więcej, zależności te są jedynie podobne do zaobserwowanych w prezentowanych tu badaniach: w przypadku zdarzeń pozytywnych PO wprawdzie maleje wraz z częstością zdarzeń, nie odnotowano jednak optymizmu dotyczącego zdarzeń rzadkich, a jedynie umiarkowany pesymizm dotyczący zdarzeń częstych, równocześnie, aczkolwiek w przypadku zdarzeń negatywnych PO rośnie wraz z częstością zdarzeń, nie odnotowano jednak pesymizmu dotyczącego zdarzeń rzadkich, a jedynie optymizm dotyczący zdarzeń częstych (por. *op. cit.* Tabela 2, s. 337). Poza tym zaobserwowane w badaniu Krugera i Burrusa (2004) zależności związane z porównaniem wspak są znacznie słabsze niż te związane z porównaniem wprost.

Kontrowersja fokalizm vs egocentryzm

Wydaje się, że uzyskane wyniki wręcz dyskwalifikują koncepcję egocentryczną. Otóż, jeżeli uwaga jednostki rzeczywiście zawsze i wszędzie koncentruje się wyłącznie na niej samej, to powinna ona ujawniać wyraźny porównawczy optymizm dotyczący rzadkich zdarzeń niepożądanych oraz częstych zdarzeń pożądanых zarówno wtedy, kiedy porównuje własną sytuację z cudzą sytuacją (porównanie wprost), jak i wtedy, gdy porównuje cudzą sytuację z własną sytuacją (porównanie wspak). Z tego, że dokonując porównań wspak, osoby badane ujawniły porównawczy pesymizm dotyczący rzadkich zdarzeń niepożądanych oraz częstych zdarzeń pożądanых, jednoznacznie wynika, że nie kierowały się one wiedzą na temat sytuacji własnej osoby, lecz wiedzą na temat sytuacji „przeciętnego mieszkańca ich miasta” – osoby wskazanej im przez treść zadanego pytania. Najwyraźniej przyjęły one, że jeżeli rzadkie niepożądane zdarzenia są mało prawdopodobne w przypadku wskazanej im osoby, to są one też w życiu tej osoby mniej prawdopodobne niż w ich własnym życiu oraz że jeżeli częste pożądane zdarzenia są bardzo prawdopodobne w przypadku wskazanej im osoby, to są one też w życiu tej osoby bardziej prawdopodobne niż w ich własnym życiu. Taki wzór wyników jednoznacznie wskazuje na fokalizm jako przyczynę obserwowanych w przedstawionych badaniach zjawisk porównawczego optymizmu i pesymizmu.

Przedstawione badania nie są jedynymi wskazującymi na to, że samo zogniskowanie uwagi na wskazanym obiekcie (czyli fokalizm) może wpływać na spostrzeżenia i oczekiwania dotyczące tego obiektu. Szczególnie ważne są, w kontekście tej pracy, ostatecznie badania Bar-Hillel, Budescu i Amara (2008a, 2008b). Osoby badane oceniały szanse wygrania, przez rywalizujące ze sobą drużyny, kilkunastu meczów, rozgrywanych w trakcie dwóch kolejnych piłkarskich mistrzostw świata. Badani oceniali szanse różnych drużyn jako wyraźnie wyższe, jeśli wiedzieli, że w przypadku zwycięstwa tych właśnie drużyn zostanie wypłacona im pewna finansowa nagroda. Interpretować można by to jako modelowy przykład, tzw. życzeniowego myślenia, gdyby nie jeden interesujący fakt. Otóż, okazało się, że wystarczającym warunkiem wzrostu oceny szans danej drużyny było samo wskazanie jej (przez eksperymentatora) jako: „wzbudzającej nasze szczególne zainteresowanie”. Zogniskowanie uwagi na wskazanej drużynie skutkowało więc wzrostem oceny szans wygrania przez nią meczu – najprawdopodobniej dlatego, iż uwidaczniało różne czynniki, z powodu których drużyna ta mogła wygrać ten mecz (por. Dhar i Simonson, 1992 – w sprawie analogicznej zależności dotyczącej decyzji konsumenckich).

Czy egocentryzm może także być ważny?

Choć zaprezentowane badania w jednoznaczny sposób potwierdzają zasadność koncepcji fokalistycznej, interpretując ich wyniki warto pamiętać, że w paru innych (nieopublikowanych jeszcze) badaniach spostrzegana częstość zdarzeń nie miała istotnego wpływu na wielkość porównawczego optymizmu wtedy, gdy badani dokonywali porównań wspak (Cypriańska, 2006, Badanie 7; Świątnicki, Mackiewicz i Piróg, 2010). Rezultat ten może oznaczać, że oprócz fokalizmu czasem liczy się także egocentryzm.

Otóż, brak zależności między spostrzeganą częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu może wynikać z tego, że sformułowane przez badanych sądy stanowią wypadkową dwóch rywalizujących tendencji: egocentryzmu i fokalizmu. Z jednej strony badani koncentrują się na sytuacji wskazanej im osoby (i np. zauważają, iż jest bardzo mało prawdopodobne, że zostanie ona ofiarą ataku terrorystycznego), z drugiej strony zaś, koncentrują się one na swojej własnej sytuacji (i np. zauważają, iż równie mało prawdopodobne jest to, że one same zostaną ofiarami takiego ataku). W rezultacie obie rywalizujące tendencje równoważą się, a badani ujawniają taki sam poziom porównawczego optymizmu, niezależnie od spostrzeganej częstości wchodzących w grę zdarzeń.

W tej sytuacji pojawia się pytanie, od czego zależy względna siła fokalizmu (czyli skłonności do koncentrowania się na sytuacji porównywanej osoby) oraz egocentryzmu (czyli skłonności do koncentrowania się na swojej własnej sytuacji). Wydaje się, że decydującym czynnikiem może być tu stopień koncentracji uwagi na naszym własnym „ja” (por. Carver i Scheier, 1981, 1998; Duval i Wicklund, 1972; Silvia i Duval, 2001; Wicklund, 1975). Brak koncentracji na „ja” oznaczać powinien dominację fokalizmu, umiarkowany poziom koncentracji na „ja” – równowagę fokalizmu i egocentryzmu, natomiast silna koncentracja na „ja” – dominację egocentryzmu.

Zbadanie związku zachodzącego między poziomem koncentracji na „ja” oraz egocentryzmem vs fokalizmem porównawczych ocen ryzyka i szans powinno być przedmiotem nowych badań. Szczególnie interesujące byłyby badania weryfikujące hipotezę, że silna koncentracja na „ja” spowoduje, że porównawcze oceny szans i ryzyka będą miały całkowicie egocentryczny charakter, w rezultacie czego kierunek porównania nie będzie miał żadnego wpływu na zależność zachodzącą między spostrzeganą częstością zdarzeń i wielkością porównawczego optymizmu (lub pesymizmu).

W jaki sposób fokalizm wpływa na poziom porównawczego optymizmu (lub pesymizmu)?

Wydaje się, że zaproponowana przez Tverskiego (1977) fokalistyczna teoria asymetrii ocen podobieństwa (tzw. teoria dopasowywania cech) rzuca światło na sposób, w jaki zogniskowanie uwagi na wskazanym obiekcie może powodować występowanie zjawisk porównawczego optymizmu i pesymizmu. Teoria ta zakłada, że nasze oceny podobieństwa zależą, przede wszystkim, od ilości dostrzeganych przez nas dystynktywnych (lub niepowtarzalnych) cech przedmiotu porównania: im więcej takich cech posiada porównywany obiekt, tym mniejsze jest jego spostrzegane podobieństwo do obiektu, z którym jest on porównywany. W rezultacie oceny podobieństwa często zależą od kierunku porównania. Na przykład jeśli obiekt *a* posiada (w naszym mniemaniu) więcej dystynktywnych cech niż obiekt *b*, to podobieństwo obiektu *a* do obiektu *b* jest spostrzegane jako mniejsze niż podobieństwo obiektu *b* do obiektu *a*.

Stosując teorię Tverskiego (1977) do analizy zjawiska porównawczego optymizmu, należy przyjąć, że porównawcze oceny ryzyka lub szans zależą głównie od dystynktywnych powodów (lub racji), dla których wchodzące w grę zdarzenie może przytrafić się ogniskującej uwagę (czyli porównywanej) osobie. Im więcej dostrzegamy takich niepowtarzalnych racji, tym wyższa jest nasza porównawcza ocena ryzyka lub szans⁵. Istotną rolę powinna odgrywać tu spostrzegana częstość zdarzeń. Otóż, im częstsze jest określone zdarzenie, tym większa jest ilość powodów, dla których zdarzenie to może przydarzyć się zarówno nam samym, jak i osobom, z którymi się porównujemy. W rezultacie, dokonując porównań wprost, dostrzegamy wiele dystynktywnych racji, dla których różne częste zdarzenia mogą wystąpić w naszej sytuacji i stosunkowo niewiele dystynktywnych racji, dla których w naszej sytuacji mogą wystąpić różne rzadkie zdarzenia. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest: a) porównawczy optymizm dotyczący częstszych pozytywnych oraz rzadkich negatywnych zdarzeń oraz b) porównawczy pesymizm dotyczący rzadkich pozytywnych oraz częstszych negatywnych zdarzeń. Z drugiej strony, dokonując porównań wspank, dostrzegamy wiele niepowtarzalnych racji, dla których różne częste zdarzenia mogą wystąpić w sytuacji innej osoby i stosunkowo niewiele niepowtarzalnych racji, dla których w sytuacji tej osoby mogą wystąpić różne rzadkie zdarzenia. Konsekwencją tego jest: a) porównawczy optymizm dotyczący rzadkich pozytywnych oraz częstszych negatywnych zdarzeń oraz b) porównawczy pesymizm dotyczący częstszych pozytywnych oraz rzadkich negatywnych zdarzeń.

⁵ Podobną analizę przedstawili Houston, Sherman i Baker (1989), którzy zastosowali teorię Tverskiego (1977) do analizy wyborów i preferencji. Pokazali oni, że o preferencjach i wyborach decydować mogą niepowtarzalne właściwości (czytaj: wady i zalety) ogniskujących uwagę obiektów. Ogniskujący uwagę obiekt jest preferowany, jeśli posiada on stosunkowo dużo dystynktywnych (odróżniających go od „konkurencji”) zalet i odrzucany, jeśli posiada on stosunkowo dużo dystynktywnych wad.

W tym miejscu chcielibyśmy przedstawić dwie hipotezy rozszerzające zaproponowany model. Zgodnie z pierwszą z nich często przeceniamy dystynktywność racji, z powodu których dane zdarzenie może spotkać porównywaną osobę. Na przykład, pomimo że jakaś przyczyna w jednakowym stopniu wpływa na prawdopodobieństwo wystąpienia pewnego zdarzenia w naszej i w cudzej sytuacji (czyli w ogóle nie jest dystynktywna), możemy sądzić, że zwiększa ona szanse wystąpienia danego zdarzenia wyłącznie w przypadku nas samych (gdy w grę wchodzi porównanie wprost), lub wyłącznie w przypadku jakiejś innej osoby (gdy w grę wchodzi porównanie wspank). Zgodnie z drugą hipotezą w przypadku porównywania własnych i cudzych szans brana pod uwagę jest nie tylko ilość, lecz także waga (lub znaczenie) dostrzeganych dystynktywnych racji, przy czym waga ta jest, z reguły, oceniana jako wyższa wtedy, gdy myślimy o porównywanej osobie. W konsekwencji możemy być pod dużym wrażeniem wiedzy, że określony czynnik zwiększa szanse (lub ryzyko) wystąpienia danego zdarzenia w życiu ogniskującej uwagę osoby i nie doceniać stopnia, w jakim ten sam czynnik wpływa na sytuację osoby stanowiącej punkt odniesienia dokonywanego porównywania.

Inne konsekwencje uzyskanych wyników

Wydaje się, że przedstawione w tej pracy wyniki podważają zasadność dwóch popularnych przekonań na temat porównawczego optymizmu. Pierwsze z nich dotyczy wpływu kierunku dokonywanego porównania na występowanie i wielkość porównawczego optymizmu, drugie – występowania porównawczego optymizmu w polskich warunkach.

Porównawczy optymizm a kierunek porównania JA-INNI. Wcześniejsze badania (Cypriańska, 2006, Badanie 7; Eiser, Pahl i Prins, 2001; Hoorens, 1995; Świątnicki, Mackiewicz i Piróg, 2010; patrz też: Chambers, Windschitl i Suls, 2003, Studium 2, Kruger i Burrus, 2004; Pahl, Eiser i White, 2009) pokazały, że odwrócenie kierunku porównania może wpływać na występowanie i wielkość porównawczego optymizmu. Ogólnie rzecz biorąc, rezultaty tych badań wskazywać mają na to, że odwrócenie kierunku porównania osłabia lub wręcz eliminuje zjawisko porównawczego optymizmu, przy czym dotyczyć to ma przede wszystkim zdarzeń pożądaných (Eiser, Pahl i Prins, 2001; Hoorens, 1995).

Niestety, konkluzje te są chyba przedwczesne. Otóż, z przedstawionych w tej pracy badań wynika, że odwrócenie kierunku porównania w różny sposób wpływa na porównawcze oceny ryzyka i szans wystąpienia zdarzeń charakteryzujących się zróżnicowaną częstością: nie tyle osłabia porównawczy optymizm jednostki, co przekształca go w porównawczy pesymizm a porównawczy pesymizm w porównawczy optymizm, w zależności od spostrzeganej częstości zdarzeń. W tej sytuacji, badając konse-

FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM

kwencje odwrócenia kierunku porównania, należy koniecznie brać pod uwagę spostrzeżaną częstości zdarzeń. Tymczasem tylko w jednym z cytowanych wyżej badań (Cypriańska, 2006, Badanie 7) kontrolowano tę zmienną.

Porównawczy optymizm a „sprawa polska”. Wyniki niektórych badań sugerują, że polskie społeczeństwo ujawnia zdecydowanie mniejszy porównawczy optymizm niż wiele innych społeczeństw. Na przykład Doliński, Gromski i Zawisza (1987) pokazali, że bezpośrednio po katastrofie w Czarnobylu polskie studentki ujawniły „nierealistyczny pesymizm”, oceniając, że są one bardziej narażone na szkodliwe konsekwencje promieniowania radioaktywnego niż ich koleżanki. Z kolei Czapiński i Panek (2004) uzyskali wyniki wskazujące na porównawczy optymizm Polaków, dotyczący niektórych niepożądanych zdarzeń oraz ich porównawczy pesymizm, dotyczący pewnych pożądanых zdarzeń.

Wydaje się, że rezultaty obu cytowanych badań należy interpretować, pamiętając o tym, jak spostrzegana częstość zdarzeń wpływa na wielkość porównawczego optymizmu (lub pesymizmu). Otóż, o tyle, o ile na przełomie kwietnia i maja 1986 roku promieniowanie radioaktywne było spostrzegane jako wyjątkowo powszechne zagrożenie, należałoby oczekiwać wystąpienia porównawczego pesymizmu (a nie optymizmu), dotyczącego tego niepożądanego zdarzenia. Dokładnie taki rezultat uzyskali Doliński, Gromski i Zawisza (1987), którzy, *notabene*, zaobserwowali też wyraźny porównawczy optymizm dotyczący kilku mniej powszechnych negatywnych zdarzeń. Z kolei znakomita większość uwzględnionych w badaniu Czapińskiego i Panka (2004) pozytywnych zdarzeń to zdarzenia bardzo mało prawdopodobne (np. wygrano w totolotka). Nie zaskakuje więc porównawczy pesymizm dotyczący tych zdarzeń.

Ogólnie rzecz biorąc, rezultaty obu cytowanych wyżej badań są więc zgodne z wynikami badań przeprowadzonych w innych krajach. Zarówno one, jak i wyniki przedstawione w tej pracy oraz wyniki badań Cypriańskiej (2006) sugerują, że Polacy są tak samo (porównawczo lub nierealistycznie) optymistyczni i pesymistyczni, jak inne narodowości.

Bibliografia

- Aucote, H.M. i Gold, R.S. 2005. *Non-equivalence of direct and indirect measures of unrealistic optimism.* „Psychology, Health and Medicine” 10: 194-201.
- Blanton, H., Assom, D., McClive, K.P. i Price, S. 2001. *Pessimistic bias in comparative evaluations: A case of perceived vulnerability to the effects of negative life events.* „Personality and Social Psychology Bulletin” 27: 1627-1636.
- Bar-Hillel, M., Budescu D.V. i Amar, M. 2008. *Predicting World Cup results: Do goals seem more likely when they pay off?* „Psychonomic Bulletin and Review” 15: 278-283.
- Bar-Hillel, M., Budescu D.V. i Amar, M. 2008. *Wishful thinking in predicting World Cup results: Still elusive, [w:] J.I. Krueger (red.), Rationality and social responsibility: Essays in honor of Robyn Mason Daves.* New York: Psychology Press.

- Burger, J.M. i Burns, L. 1988. *The illusion of unique invulnerability and the use of effective contraception*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 14: 264-270.
- Campbell, J., Greenauer, N., Macaluso, K. i End, C. 2007. *Unrealistic optimism in internet events*. „Computers in Human Behavior” 23: 1273-1284.
- Carver, C.S. i Scheier, M.F. 1981. *Attention and self-regulation: A control theory approach to human behavior*. New York: Springer Verlag.
- Carver, C.S. i Scheier, M.F. 1998. *On the self-regulation of behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chambers, J.R. i Suls, J. 2007. *The role of egocentrism and focalism in the emotion intensity bias*. „Journal of Experimental Social Psychology” 43: 618-625.
- Chambers, J.R. i Windschitl, P.D. 2004. *Biases in social comparative judgments: The role on nonmotivated factors in above-average and comparative-optimism effects*. „Psychological Bulletin” 130: 813-838.
- Chambers, J.R., Windschitl, P.D. i Suls, J. 2003. *Egocentrism, event frequency, and comparative optimism: When what happens frequently is „more likely to happen to me”*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 29: 1343-1356.
- Coelho, M.P. 2010. *Unrealistic optimism: Still a neglected trait*. „Journal of Business and Psychology” 25: 397-408.
- Cypriańska, M. 2006. *Nierealistyczny optymizm jako przejaw zniekształceń poznawczych w kontekście asymetrii w ocenie podobieństw*. Nieopublikowana rozprawa doktorska. Instytut Psychologii PAN, Warszawa.
- Cypriańska, M. 2009. *Nierealistyczny optymizm wczoraj i dziś – nowe spojrzenie na mechanizmy zniekształceń w społecznych sądach porównawczych*. „Decyzje” 12: 53-78.
- Czapiński, J. i Panek, T. 2004. *Diagnoza społeczna 2003*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania.
- Dhar, R. i Simonson. 1992. *The effects of the focus of comparison on consumer preferences*. „Journal of Marketing Research” 29: 430-440.
- Dillard, A.J., Midboe, A.M. i Klein, W.M.P. 2009. *The dark side of optimism: Unrealistic optimism about problems with alcohol predicts subsequent negative events experiences*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 35: 1540-1550.
- Doliński, D., Gromski, W. i Zawisza, E. 1987. *Unrealistic pessimism*. „Journal of Social Psychology” 127: 511-516.
- Duval, S. i Wicklund, R.A. 1972. *A theory of objective self awareness*. New York: Academic Press.
- Eiser, J.R., Pahl, S. i Prins, Y.R.A. 2001. *Optimism, pessimism, and the direction of self-other comparisons*. „Journal of Experimental Social Psychology” 37: 77-84.
- Gilaldi, E.E. i Klar, Y. 2002. *When standards are wide of the mark: Nonselective superiority and inferiority biases in comparative judgments of objects and concepts*. „Journal of Experimental Psychology: General” 131: 538-551.
- Gold, R.S. 2007. *The link between judgments of comparative risk and own risk: Further evidence*. „Psychology, Health and Medicine” 12: 238-247.
- Harris, P.R., Griffin, D.W. i Murray, S. 2008. *Testing the limits of optimistic bias: Event and person moderators in a multilevel framework*. „Journal of Personality and Social Psychology” 95: 1225-1237.
- Helweg-Larsen, M. i Shepperd, J.A. 2001. *Do moderators of optimistic bias affect personal or target risk estimates? A review of the literature*. „Personality and Social Psychology Review” 5: 74-95.

 FOKALIZM (VS EGOCENTRYZM) A PORÓWNAWCZY OPTYMIZM

- Hoorens, V. 1995. *Self-favoring biases, self-presentation, and the self-other asymmetry* In *social comparison*. „Journal of Personality” 63: 793-817.
- Houston, D.A., Sherman, S. i Baker, S. 1989. *The influence of unique features and direction of comparison on preferences*. „Journal of Experimental Social Psychology” 25: 121-141.
- Klar, Y. 2002. *Way beyond compare: Nonselective superiority and inferiority biases in judging randomly assigned members relative to their peers*. „Journal of Experimental Social Psychology” 38: 331-351.
- Klar, Y. i Gilaldi, E.E. 1997. *No one in my group-can be below the group's average: A robust positivity bias in favor of anonymous peers*. „Journal of Personality and Social Psychology” 73: 885-901.
- Klar, Y., Medding, A. i Sarel, D. 1996. *Nonunique invulnerability: Singular versus distributional probabilities and unrealistic optimism in comparative risk judgments*. „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 67: 229-245.
- Kruger, J. 1999. *Lake Wobegon be gone! The „bellow-average effect” and the egocentric nature of comparative ability judgments*. „Journal of Personality and Social Psychology” 77: 221-232.
- Kruger, J. i Burrus, J. 2003. *Egocentrism and focalism In unrealistic optimism (and pessimism)*. „Journal of Experimental Social Psychology” 40: 332-340.
- Menon, G., Kyung, E.J. i Agrawal, N. 2008. *Biases in social comparisons: Optimism or pessimism?*. „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 108: 39-52.
- Middleton, W., Harris, P. i Surman, M. 1996. *Give'em enough rope: Perception of health and safety risks in bungee jumpers*. „Journal of Clinical and Social Psychology” 15: 68-79.
- Moore, D.A., i Cain, D.M. 2006. *Overconfidence and underconfidence: When and why people underestimate (and overestimate) the completion*. „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 103: 197-213.
- Moore, D.A. i Kim, T.G. 2003. *Myopic social prediction and the solo comparison effect*. „Journal of Personality and Social Psychology” 85: 1121-1135.
- Moore, D.A. i Small, D.A. 2007. *Error and bias in comparative judgment: On being both better and worse than we think we are*. „Journal of Personality and Social Psychology” 92: 972-989.
- Pahl, S., Eiser, J.R. i White, M.P. 2009. *Boundaries of self-positivity: The effects of comparison focus in self-friend comparisons*. „Journal of Social Psychology” 149: 413-424.
- Price, P.C., Pentecost, H.C. i Voth, R.D. 2002. *Perceived event frequency and the optimistic bias: Evidence for a two-process model of personal risk judgments*. „Journal of Experimental Social Psychology” 38: 242-252.
- Radcliffe N.M. i Klein, W.M.P. 2002. *Dispositional, unrealistic, and comparative optimism: Differential relations with the knowledge and processing of risk information and beliefs about personal risk*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 28: 836-846.
- Radzevick, J.R. i Moore, D.A. 2008. *Myopic biases in competition*. „Organizational behavior and Human Decision Processes” 107: 206-218.
- Regan, P.C., Snyder, M. i Kassin, S.M. 1995. *Unrealistic optimism: Self-enhancement or person positivity?* „Personality and Social Psychology Bulletin” 21: 1073-1082.
- Rose, J.P. i Windschitl, P.D. 2008. *How egocentrism and optimism change in response to feedback in*

- repeated competitions*. „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 105: 201-220.
- Rutter, D.R., Quine, L. i Albery, I.P. 1998. *Perceptions of risk in motorcyclists: Unrealistic optimism, relative realism, and predictions of behaviour*. „British Journal of Psychology” 89: 681-696.
- Shepperd, J.A., Carroll, P., Grace, J. i Terry, M. 2002. *Exploring causes of comparative optimism*. „Psychologia Belgica” 42: 65-98.
- Silvia, P.J. i Duval, T.S. 2001. *Objective self-awareness theory: Recent progress and enduring problems*. „Personality and Social Psychology Review” 5: 230-241.
- Sjoberg, L., Holm, L.H., Ullen, H. i Brandberg, Y. 2004. *Tanning and risk perception in adolescents*. „Health, Risk and Society” 6: 81-94.
- Svenson, O. 1981. *Are we all less risky and more skillful than our fellow drivers?* „Acta Psychologica” 47: 143-148.
- Świątnicki, K., Mackiewicz, D. i Piróg, M. 2010. *Porównawczy optymizm a koncepcja porównywania własnych i cudzych szans*. Materiał przygotowywany do publikacji.
- Taylor S., E. i Armor, D.A. 1996. *Positive illusions and coping with adversity*. „Journal of Personality” 64: 873-898.
- Taylor S., E. i Brown, J.D. 1988. *Illusions and well-being: A social psychological perspective on mental health*. „Psychological Bulletin” 103: 193-210.
- Tversky, A. 1977. *Features of similarity*. „Psychological Review” 84: 327-352.
- Tversky, A. i Gati, I. 1978. *Studies of similarity*, [w:] E. Rosch i B. Lloyd (red.), *Cognition and categorization* (s. 81-98). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Tyler, J.M. i Rosier, J.G. 2009. *Examining self-presentation as a motivational explanation for comparative optimism*. „Journal of Personality and Social Psychology” 97: 716-727.
- Quadrel, M.J., Fischhoff, B. i Davis, W. 1993. *Adolescent (in) vulnerability*. „American Psychologist” 48: 102-116.
- Weinstein, N.D. 1980. *Unrealistic optimism about future life vents*. „Journal of Personality and Social Psychology” 39: 806-820.
- Weinstein, N.D. 1987. *Unrealistic optimism about susceptibility to health problems: Conclusions from a community-wide sample*. „Journal of Behavioral Medicine” 10: 481-500.
- Weinstein, N.D. 1989. *Optimistic biases about personal risks*. „Science” 246: 1232-1233.
- Weinstein, N.D. i Lachendro, E. 1982. *Egocentrism as a source of unrealistic optimism*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 8: 195-200.
- Wicklund, R.A. 1975. *Objective self-awareness* [w:] L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology* (vol. 8). New York: Academic Press.
- Wilson, T.D., Wheatley, T., Meyers, J.M., Gilbert, D.T. i Axom, D. 2000. *Focalism: A source of durability bias in affective forecasting*. „Journal of Personality and Social Psychology” 78: 821-836.
- Windschitl, P.D., Kruger, J. i Simms, E.N. 2003. *The influence of egocentrism and focalism on people's optimism in competitions: When what affects us equally affect me more*. „Journal of Personality and Social Psychology” 85: 389-408.